

TANZİMAT DÖNEMİNDE TİCARET ALANINDA YAPILAN BİR KURUMSAL DÜZENLEME ÖRNEĞİ OLARAK TİCARET NEZARETİ

Coşkun Çakır*

Abstract

The Institutionalization movement which had started early 19th century speeded up during the Tanzimat period in Ottoman State. In many areas, assemblies and ministries were set up by looking at western examples. In the same manner, Trade Ministry was established due to increased trade relations. Its aim was to regulate and to get under control this relations. If the process of Trade Ministry is considered, we can conclude that this process represents the evolution of Ottoman reform movements in Tanzimat period.

Giriş

19. Yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda yoğun bir şekilde reform hareketlerine sahne olduğu bir dönemdir. Bu yeniliklerin bir kısmı Tanzimat'tan önce olmakla birlikte, yoğunluk kazanması Tanzimat dönemi ve sonrasına rastlar. Söz konusu reform hareketlerinden bir grubunu da Avrupa'daki benzerleri örnek alınarak ihdas edilen 'Nezaretler' oluşturmaktadır. Nezaretlerin kurulması aslında Tanzimattan önce başlamıştır. Bu noktada Zahire Nezareti (1793)¹, Evkaf Nezareti (1826)², Dahiliye Nezareti (1836)³, Hariciye Nezareti (1836)⁴ ve Maliye Nezareti'ni (1838)⁵ misal olarak zikretmek mümkündür.

* İ.Ü. İktisat Fakültesi İktisat Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

1 Tevfik Güran, "İstanbul'un İfaesinde Devletin Rolü (1793-1839)", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.44, Sayı: 1-4, s. 247-248; Yavuz Cezar, "Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795 (1210) Tarihili Nizamnamesi", *Toplum ve Bilim (Yaz/Güz)*, İstanbul 1978, s.118-122

2 Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s.59-60

3 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s.146-147

4 Carter V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform, Bâbüalî (1789-1922)*, (Çev. Latif Boyacı - İzzet Akyol), İstanbul 1994, s.119

5 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul 1985, s.264

Konumuzu teşkil eden ‘Ticaret Nezareti’ yukarıda izaha çalıştığımız misaller gibi Tanzimat’tan hemen önce kurulmuştur.⁶ Bu dönem Osmanlı Devleti’nin ıslahatçı padişahlarından II. Mahmud’un hükümdarlığının son günlerine ve Osmanlı Devleti için iktisat ve ticaret politikası açısından büyük değişiklikler getirmiş olan Balta Limanı Antlaşması’nın (16 Ağustos 1838) hemen sonrasına tekabül etmektedir.

Bir nezaretin ihdası sadece müesseseseleşme bakımından değil, belki de daha ziyade ilgili alanın tamamına yakınına düzenlemesi bakımından önemlidir. Ticaret Nezareti kurulmadan önce, diğer alanlarda olduğu gibi ticaret alanında da birçok faaliyet, ‘meclis’ adı altında, o işin uzmanlarından müteşekkil kurullarda yürütülmekteydi. Ticaretle uğraşan kimselerin —Avrupa Tüccarı olsun, Hayriye Tüccarı olsun— meselelerine ilişkin olarak taleplerini arz ettikleri bir ‘Divân-ı Hümayûn Beylikçi Kalemi’ misalini, ‘Avrupa Tüccarı Nezareti’ ya da ‘Hayriye Tüccarı Nezareti’ gibi az sayıda kişiden oluşan kurulları hatırlamak, Tanzimat’tan önce bu sektörün seyrini takip etmek bakımından anlamlı olacaktır. Her ne kadar bu makalenin başlığına ‘Tanzimat Dönemi’ ifadesi konulmuş olsa da, Ticaret Nezareti Tanzimat Fermanı’nın ilanı olan 3 Kasım 1839 tarihinden önce kurulmuştur. Ancak Tanzimat’ın ilanı ile arasındaki farkın birkaç ay olması konuyu değerlendirmemizde bir dönüm noktası olarak Tanzimat’ı esas almamızı engellemektedir. Zira, Ticaret Nezareti her ne kadar Tanzimat’tan önce kurulmuş olsa da, bu bir tarih farkı olmaktan ileriye gitmemekte, asıl hüviyetini Tanzimat ile kazanmaktadır. Nitekim Tanzimat 1839’da ilan edilmiş olmakla birlikte, Tanzimatçılar’ın sahneye bu tarihten önce çıkmış olduklarını ve Tanzimat arefesinde yapılan çoğu önemli işlerin mimarı veya en azından destekçisi oldukları iyi bilinmektedir.

I- Ticaret Nezareti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

A- Kuruluşu

Tanzimat’tan önce⁷, Osmanlı Devleti’nin ticareti, gerek faaliyet olarak, gerekse teşkilat olarak daha ziyade Hariciye Nezareti bünyesinde ele alınmıştır. 1837 yılında Hariciye Nezaretinin kurulması ve Reisü’l-Küttab’lığın fonksiyonlarını devralması üzerine ticarî konular bu müesseseye bağlı olan Divân-ı Hümayûn Beylikçi Kalemi’nde değerlendirilmiştir.

6 Coşkun Çakır, *19. Yüzyılda Osmanlı Ticareti ve Nizamnameleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 1990, s.24-42.

7 Bu çalışmada, ‘Tanzimattan Önce’ ifadesi, dar bir zaman dilimine, yani Tanzimat öncesi 19. yüzyıla (1800-1839) tekabül etmektedir.

Bu dönemde yetkililer devletin gelirlerini artırmak amacıyla ticaret, ziraat ve sanayi gibi konular üzerinde ciddi olarak çalışacak müesseseler tesisinin gerekliliği üzerinde duruyorlardı. Buradan hareketle 1838 yılında Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak bir 'Ziraat ve Sanayi Meclisi' kuruldu. Başına Avrupa'da ekonomik konular üzerinde araştırmalar yapmış olan Hariciye Nezareti müsteşarı Nuri Efendi getirildi.⁸

Ziraat ve Sanayi Meclisi'ne, faaliyetine başladıktan iki ya da üç ay gibi kısa bir süre sonra eğitim-öğretim faaliyetlerinin organizasyonu görevi yüklendi.⁹ Bu arada adı değişerek 'Meclis-i Umûr-ı Nâfia' ismini aldı. Bu noktada özellikle üzerinde durulan husus; sanayi, ziraat ve ticaretin gelişmesinde en büyük amil olarak eğitimin görülmesiydi. Eğitimin düzensizliği giderilmeli, yeni okullar açılmalıydı. Aksi takdirde arzu edilen gelişme seviyesine ulaşılamayacaktı.¹⁰

Meclis-i Umûr-ı Nâfia çalışmalarını sürdürüyor, ancak faaliyet alanında birden fazla mevzunun yeralmasından dolayı pek başarılı olamıyordu. Bu nedenle Nâfia Meclisi'nde bu konu müşavere edilmeye başlanmış, yapılan istişarelerden sonra bir lâyiha hazırlanmıştır. Bu lâyihada Avrupa'lı devletlerin durumuna dikkat çekilmiş, oralarda ticaretin nasıl bir düzen içinde sürdüğü anlatılmış, gelirin artması ve ticaretin gelişmesini sağlamak için müstakil bir nezaretin gereği üzerinde durulmuştur.¹¹ Lâyihada ayrıca ticaretin tek bir idare altında olmamasından kaynaklanan sorunlara değinilerek, ticarî müesseselerin yetersizliği belirtilmiştir.¹² Tabiatıyla durum yukarıda anlatıldığı gibi olunca bir çok noktada kesilmeler ve tıkanmalar olmuş, ziraat, sanayi ve ticaret ilerleyememiştir.

Bu olumsuz şartları değiştirmek, ticareti geliştirmek, ilerletmek ve en önemlisi bu işin organizasyonunda birlik ve bütünlüğü sağlamak için bir Ticaret Nezareti kurulması fikri ortaya atıldı. Bu işleri Zahire İdaresi başkanı olan Mehmed Said Paşa'nın yürütmesi kararlaştırıldı.¹³

8 *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1938, s.76.

9 Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara 1988, s.38

10 *Türk Ziraat Tarihi...*, s.77.

11 Basbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Cevdet Tasnifi (Cevdet), İktisat, Numara (No.):1827. (Lâyihanın tam metni EK-3'te yer almaktadır.).

12 Aynı Belge.

13 Aynı Belge.

Bu amaçla hazırlanan lâyiha önce sadarete, oradan padişaha arzedildi. Padişahın onayından sonra durum Maliye ve Darphane Hazinesi; İhtisab, Gümrük ve Liman Odası gibi yerlere bildirildi.

Ticaret Nezareti'nin kuruluş tarihi konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Genellikle kuruluş tarihi yıl olarak, 1839 şeklinde verilir. İlk olarak Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi'nin 1938 yılında yayınladığı 'Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış' adlı kitapta, diğer kaynaklardan farklı olarak yılın yanında ay ve gün tarihi de verilmiştir: 16 Rebiülevvel 1255/23 Mayıs 1839.¹⁴ Akyıldız bu tarihi düzeltilmiş ve doğrusunu 10 Rebiülevvel 1255/24 Mayıs 1839 olarak kaydetmiştir.¹⁵

Takvim-i Vekayi gazetesinin 180 numaralı nüshasında bu gelişmeler geniş olarak yer almaktadır. Özetleyecek olursak; Nâfia Meclisi'nde yapılan müzakere ve müşavereler neticesinde, memlekette ticaret, sanayi ve tarımın geliştirilmesinde kolaylık sağlanması, faaliyetlerin tek elden yürütülmesi vb. hususlar için bir Ticaret Nezareti kurulması kararlaştırıldı. Bu karar doğrultusunda, eski Serasker Halil Rıfat Paşa'nın nazırlığa getirilmesi ve işlerinin benzerliği nedeniyle Nâfia Meclisi'nin kurulan nezarete ilhak edilmesi uygun görüldü. Ayrıca Avrupa ve Hayriye Tüccarlarıyla ilgili olarak, daha çok yazışmalar şeklinde seyreden muameleler de yeni nezarete devredildi. Ticaret Nezareti'nin kuruluş çalışmalarına öncülük eden Said Paşa'nın aracılık etmesiyle nezaret için mekan olarak Aydın müşiri Tahir Paşa'nın Bahçekapı'daki konağı satın alınarak tahsis edildi. Evamir-i Aliyye katibi Hacı Edhem Efendi Ticaret Müsteşarlığı görevine getirildi.¹⁶

Bu nüshada geçen 10 Rebiülevvel 1255 tarihi nezaretin kuruluş tarihi olarak gösterilmektedir. Fakat nezaretin kuruluşuyla ilgili çalışmaların daha evvel başladığı bilinmektedir. Gazetenin sözkonusu nüshasında ticaret müsteşarının daha evvel, 29 Safer 1255'de, tayin edildiği açıkça ifade edilmektedir. Dolayısıyla Ticaret Nezareti'nin kuruluşuyla ilgili olarak bir fiilî tarih, bir de resmî tarih verilebilir. Bu resmî tarih için de, bu kararları ihtiva eden hatt-ı hümayun ile ilgili ilmühaberlerin Maliye Hazinesi, Darphane-i Amire Hazinesi, İhtisab Odası, Gümrük Odası ve Liman Odası gibi muhtelif kurumlara gönderildiğini görmekteyiz. Aynı şekilde Ticaret Hazinesi'ne de gönderilen 25 Cemaziyeleahir 1255 tarihli ilmühaberden bu tarihin 8 Cemaziyelevvel 1255 olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷

14 Türk Ziraat Tarihi..., s. 77-78

15 Akyıldız, age., s.128-129

16 Takvim-i Vekayi (TV.), No: 180.

17 BOA., Cevdet-İktisat, No: 1827

Böylece onay tarihinden itibaren Ticaret Nezareti kurulmuştur.¹⁸ Bu karar, yukarıda sayılan yerlere farklı farklı tarihlerde bildirilmiştir. Biz kuruluş tarihi olarak, lâyhada çerçevesi çizilmiş, genel olarak görevleri belirlenmiş ve başına kimin geçeceği de planlanmış olan, ancak resmî bir sıfatı olmayan nezarete gelen onay kararının geldiği tarihi değil, Divan-ı Hümayûn kaleminden çıktığı tarihi esas alıyoruz.¹⁹ Ticaret Hazinesine gönderilen 25 Cemâziyelâhîr 1255/6 Eylül 1839 tarihli ilmühaberden Ticaret Nezaretinin kurulduğunu gösteren kararın 8 Cemâziyelevvel 1255/21 Temmuz 1839 tarihli olduğunu öğreniyoruz. Öyleyse nezaretin kuruluş tarihi de bu tarih olmak gerekir.

B- Faaliyet ve Görevleri

Ticaret Nezareti kurulmadan önce, Nâfia Meclisi'nde yapılan istişarelerde bir nezaretin kurulma fikri ortaya atılırken, temel gerekçelerden birinin ticareti alâkadar eden hususların bir idare altında toplanarak yürütülmek istenmesiydi. Buradan hareketle meclis, çalışmaları sonunda hazırladığı lâyhada, kurulacak nezaretin görevlerinin neler olduğunu, ya da başka bazı mevcut müesseselerin bir arada olabilmesi için görevlerini nezarete devretmeleri gerektiğini karara bağlamıştı. Şimdi öncelikle sözkonusu lâyiha çerçevesinde, ayrıca Ticaret Nezâreti'ne yeni fonksiyonlar yüklenmesi veya bazı yetkilerinin elinden alınması neticesinde nezaretin görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:²⁰

1- Daha evvel de zikrettiğimiz gibi Avrupa ve Hayriye Tüccarının işlerine Ticaret Nezareti bakacak, bu faaliyeti kolaylaştırmak için daha önce bu işe bakmakta olan Divân-ı Hümayûn Beylikçi Kalemî'nden nezarete memur naklolunacaktır.

2- Avrupa ve Hayriye Tüccarları, ticâret yapmak için, daha doğrusu Avrupa Tüccarı veya Hayriye Tüccarı sıfatını kazanabilmek için berat almaktaydılar. Ayrıca yanlarında eleman istihdam etmek veya buna benzer hususlar için 'Emr-i Şerif' denilen izin belgesi almaları gerekiyordu. Daha önce bu fonksiyonları Divan-ı Hümayûn Beylikçi Kalemî icra ederken Ticaret Nezâreti'nin kurulmasıyla birlikte bu işler nezaretin görevleri arasına girmiş olacaktır.

3- Yukarıdaki iki maddeyle ilgili bir üçüncü husus, adı geçen tüccarların ilk defâ ticaret beratı aldıkları zaman Hazine-i Amire'ye ödedikleri berat bedelini -Tanzimat'tan önce bu bedel Avrupa Tüccarı için 1500, Hayriye

18 Aynı Belge.

19 Aynı Belge.

20 Aynı Belge.

Tüccarı için 1200 kuruş idi- artık Hazîne-i Amire'ye değil, Ticaret Nezaret'inin kasası durumunda olan Ticaret Hazinesi'ne ödeyeceklerdir. Tüccar bedeli dışında gümrük harcı için de aynı durum geçerli olacaktır.

4- Avrupa ve Hayriye tüccarlığı müesseselerinin tesisine kadar Osmanlı ticaretinde egemen tüccar grubu Müste'men Tüccar, yani yabancı tüccar idi. Osmanlı Devleti, bu tekeli kırmak için sözü edilen tüccar gruplarının faaliyete başlamalarını sağlayınca ister istemez bu gruplar karşı karşıya geliyor, aralarında anlaşmazlıklar ve çatışmalar oluyordu. Bu gibi durumlarda anlaşmazlığa konu olan davalar İstanbul Gümrüğünde, Gümrükemini huzurunda görüşülecek ve karara bağlanacaktır.

5- Ticaret Nezareti, gümrükçülerin ve muhtesiblerin ticarete dair ya da benzeri hususlardaki müracaatlarını kabul edecek, taleplerine cevap verecektir.

6- Deniz ticaretiyle meşgul olan tüccar, ister müslüman teb'adan olsun, ister gayrimüslim yerli teb'adan olsun, hukukî olarak Tanzimattan çok önce kurulmuş olan Tersâne-i Amire adlı müesseseye bağlıydı. Ticaret Nezareti'nin kurulmasıyla bu tüccarlar artık nezarete bağlandığından, yazışma vb. hususlarda, evvelden olduğu gibi Liman Odası'nı değil, nezareti muhatap alacaklardır.

II- Ticaret Nezareti'nin Geçirdiği Değişiklikler

A- Ticaret Nezareti'nin İlgası

Ticaret Nezareti 1255/1839 yılında kurulmuştu. Nezaret'den önce kurulmuş olan Nâfia Meclisi kaldırılmamış, faaliyetlerine nezaret tahtında devam etmişti. Ticaret Nezareti, ziraat, ticaret ve nafia işlerini organize etmek ve bir düzene sokmak için kurulmuştu, en azından kuruluş gayelerinden biri buydu. Fakat bu gayelerin tahakkuk etmediği ve etmeyeceği, ayrıca Ticaret Hazinesi'nin bu işlerin gerçekleşmesini finanse edecek güçte olmadığı ve bundan sonra yapılacak masrafların da boşuna yapılmış olacağı gerekçesiyle 1841 yılında, yani kuruluşundan iki yıl sonra Ticaret Nezâreti ilga edildi.²¹ Bu ilga kararı tam metin olarak EK-4'te yer almaktadır.

Nezaretin ilgâsı neticesinde, nezaret bünyesinde toplanmış olan işler bazı başka kurumlara devredildi. Ticaret Mahkemesi olarak faaliyet gösteren Ticaret Meclisi'ne bağlı Murâfa'a Meclisi Gümrük Emaneti'ne nakledildi. Meclis üyeleri haftada iki defa toplanıp, tüccarlarla ilgili davaları görüşmeye başladı. Daha önce mahkeme harçlarının % 2'si Ticaret Hazinesi için ayrılırken,

21 BOA., İrade Tasnifi, Mesail-i Mühirame Grubu (IMM.), No: 597, Lef:1.

bu hazinenin ilgâsı ile birlikte % 2'lik kaynak Maliye Hazinesine aktarıldı. Maliye idaresinde bloke edilen bu paradan mahkeme komisyon üyelerinin maaşları ödenirdi.²² Mahkeme harçlarının belli bir oranının (%2), Ticaret Hazinesi'ne ödeniyorken Maliye Hazinesi'ne ödenmeye başlaması, Ticaret Hazinesiyle Maliye Hazinesi'nin birleştiği anlamına gelmemektedir. Bilakis, Ticaret Hazinesi'nin, "Ticaret Hazinesinin bâ-irâde-i ihsânâde-i hazret-i mülûkâne İstanbul Emtia Gümrüğü Emânetiyle birleşmesi..." kararlaştırıldı ve İstanbul Emtia Gümrük Emaneti ile birleşti.²³

Avrupa ve Hayriye Tüccarının işleri eskiden Beylikçi Kalemi'nde görülürdü. Ticaret Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte bu işler nezaret bünyesine alındı. Nezaret ilga olduğundan buna bağlı olan Hayriye ve Avrupa Ticaretleri Nezaretleri de Gümrüğe nakledildi. Ferman ve beratların karşılığı olarak Avrupa ve Hayriye Tüccarından alınan vergilerin nasıl alınacağı önem kazandı. Neticede, Beylikçi'ye ait olan vergi ayrı, Ticaret Hazinesi'ne ödenegelen vergi ayrı ayrı toplanıp Gümrük Hazinesi'ne aktarılması kararlaştırıldı.²⁴

Ticâret Nezâreti'nin faaliyet gösterdiği bina da düşünülerek, konağın telef ve harap olmaması için satılması, olmazsa harap olmayacak şekilde korunması kararlaştırıldı.²⁵

Son olarak, Nâfi'a Meclisi de ilgâ edilerek memurlarının Nâfi'a Meclisi'nin tesisinden, yani 1838 tarihinden önceki memuriyetlerine dönmelerine karar verildi.²⁶

Ticaret Nezaretinin ilga edildiği sırada Sarım Efendi Ticaret Nazırıydı. Tabiatıyla görevi son bulduğundan nazırlık nişanını Darphane'ye verdi. Böyle olunca maaşı da kesildi. Fakat tezkerede nazırın mağdur olmaması için gerekenin yapılacağı beyan edildi.²⁷

B- Ticaret Nezareti'nin Yeniden Müstakil Olarak Faaliyet Göstermeye Başlaması

1841 yılı Zilkadesinde ilga edilen Ticaret Nezareti, 1845 yılı Ağustosunda yeniden, müstakil bir adla ve ayrı bir binada faaliyetine başladı. Bu

22 Aynı Belge.

23 BOA., Cevdet-İktisat, No: 2094, Lef: 1.

24 BOA., IMM., No: 997, Lef: 1.

25 Aynı Belge.

26 Aynı Belge.

27 BOA., IMM., No: 597, Lef: 2.

arada geçen süre yaklaşık olarak 3 yıl, 8 ay kadardır. Ticarete ilgili mevzuların bu dönemde hızlı bir şekilde cesamet ve yoğunluk kazanması, bu işlerin bir nezaret altına alınmasını gerektirdiği için nezaret yeniden açıldı ve başına da Ticaret Nazırı olarak yine Sârim Efendi getirildi.²⁸

Nezaretin yeniden müstakil olarak faaliyet göstermesini gerektiren nedenlerden birini de bankacılık ile ilgili gelişmeler teşkil etmektedir. Tanzimat'ın ilanından sonra bankacılık adı altında toplayabileceğimiz faaliyetler arttı. Bu nedenle bir Banka Nezareti kurulması düşünüldü. Ancak esas itibariyle ticaretle irtibat ve alakası olan bankacılık faaliyetlerinin Ticaret Nezareti bünyesinde yürütülmesi kararlaştırıldı. Böylece farkları yanında benzerlikleri de olan iki mevzu tek el altında düzenlenecek, birlik olacak, bu da idareye kolaylık sağlayacaktı.²⁹

Ticaret Nezareti 1841 yılında ilga edildikten sonra işleri büyük oranda Gümrük Emaneti'ne devredilmişti. Ticaretle alakalı hususların yeniden bir nezaret altında toplanmak istenmesi üzerine Banka Nezareti bu nezarete ilhâk olunup adına da eskiden olduğu gibi yalnızca Ticaret Nezareti dendi. Başına da Gümrük Emaneti memurlarından Hüseyin Bey adında bir memur getirildi. Ticaret Nezâreti'nin eskiden faaliyet gösterdiği binanın tamir görmesi gerektiğinden geçici olarak Emniyet Müdürlüğü binasına yerleştirilmesi kararlaştırıldı.³⁰

Yukarıda değindiğimiz Banka Nezareti kurulmamıştır, sadece bankacılık faaliyetlerinin bir nezareti gerektirecek kadar çok olduğundan Banka Nezareti fikri üzerinde durulmuştur. Bu fikri besleyen meseleler Ticaret Nezareti bünyesinde ele alınmıştır. Ancak hemen belirtelim ki bu girişim çok zayıf kalmış, Ticaret Nezaretinin tamamen müstakil hale gelmesi ancak 1845 yılında mümkün olabilmiştir.

C- Ticaret Nezareti'nin Faaliyetlerinde Genişleme ve Ziraat Nezaretiyle Birleşmesi

1839 yılında kurulan Ticaret Nezareti, kendine bağlı meclislerle olan ilişkileri sonucu tezahür eden kısmî görev değişikliklerini saymazsak 1845

28 Türk Ziraat Tarihi..., s.90.

29 "... böyle birbirine cihet-i irtibat ve ta'alluku derkâr olan mevâddin başka başka me'murlar idaresinde bulunmasından ise ittihâd-i mânevîyyenin sûret-i zâhireda dahî isti'mâli bi'l-vücûh yesr ve suhûleti müstelzim olacağı bedîdâr ve bu cihete Banka Nezâretine ilave ve ilhâk suretiyle birleştirilmesinin lüzûmu âşikar olarak...", BOA., IMM., No: 599.

30 Aynı Belge.

31 BOA., IMM., No: 600, Lef: 1.

yılına kadar müstakil bir nezaret olarak kaldı.³¹ Ziraat Meclisi 1845 yılında Maliye Nezareti'nden ayrılarak Ticaret Nezareti'ne bağlandı. Birkaç ay sonra, 1846 yılında Ticaret Nezareti'nden de ayrılan meclis, müstakil bir nezaret haline getirildi. Böylece ziraat ve ziraf faaliyetler ilk defa bir nezaret altında toplandı.³² Eski Bâbiâli binasının bir tarafında Ticaret Nezareti, diğer tarafında da Ziraat Nezareti faaliyet göstermeye başladı.³³ İki nezaretin ayrılması, faaliyetlerine de etki etti. Ticaret Nezareti'nin işlerinin azlığı üzerinde duruldu.³⁴ Bütün bu gelişmelerin olduğu 1846 yılında Ziraat Meclisi Ticaret Nezareti'ne bağlanınca nezaretin işleri arttı.³⁵ Çünkü daha evvel ziraat müdürleriyle ilgili atama, görevden alma ve görev yerini değiştirme gibi işler Maliye Nezareti tarafından yürütülüyordu. Bundan böyle bu görevler Ticaret Nezareti tarafından ifa edilmeye başlandı.³⁶

Ziraat ve ticaretin birbiriyle yakından ilgili olduğu, bu nedenle bu iki faaliyet türünün ayrı ayrı nezaretler altında toplanmasının bir menfaatinin olmadığı, bilakis işlerin birden fazla merkezden yönetilmesi gibi bir mahsuru da beraberinde getirdiği vb. gerekçelerle, henüz kuruluşu üzerinden yaklaşık dört ay kadar bir süre geçmiş olan Ziraat Nezareti, Ticaret Nezareti ile aynı yıl, yani 1846'da birleştirildi.³⁷ Birleştirilen nezaret Ziraat ve Ticaret Nezareti adını aldı. Başına Ticaret Nazırı Sarım Efendi yeniden getirildi.³⁸

Ziraat ve Ticaret Nezareti'nin birleştirilmesinden sonra hazırlanan tezkirede yeni nezaretin şamil olduğu çeşitli görev ve faaliyetler dört başlık altında toplanmıştır. Bunlardan birinci grupta yer alanlar nafia, ikinci gruptakiler ziraat, üçüncü gruptakiler dahilî ticaret ve son gruptakiler de haricî ticaretle alakalıdır. Bu görev ve faaliyetler şunlardır:³⁹

32 Önsoy, age., s.41.

33 Türk Ziraat Tarihi..., s.90.

34 "... Ticaret Nezâreti şimdiki halde yalnız Avrupa ve Hayriye Tüccarlarının tesviye-i mesâlihi zimminde mine'l-kadîm mevzû' olan Meclis-i Murâfa'adan ve meclis-i mezkûr dahî biri sehbender Bekir Aga ve diğeri Yusuf Haccar olarak iki aza ve iki kâtible bir mukayyeden ibâret ve mürekkeb olub murâfa'a günlerimde teb'a-i Saltanat-i Seniyye ve teb'a-i ecnebiyyeden birkaç mu'teber tüccar dahî gelerek rû'yet-i de'âvi olunmaktâ olduğundan ve Ticaret Nezâretinin şimdilik bundan başka bir işi olmayub...", BOA., IMM., No: 600, Lef: 2.

35 BOA., IMM., No: 600, Lef: 3.

36 BOA., Cevdet, İktisat, No: 1232, Lef:2.

37 Türk Ziraat Tarihi..., s. 90.

38 BOA., IMM., No: 600, Lef:4

39 Aynı Belge. (Bu belgenin tam metni EK-5'tedir.)

- 1- a) Köprü ve kaldırımları tamir ve tanzim etmek,
 b) Madenlerin ve turbların korunmasını sağlamak,
 c) Köprü, kaldırım ve madenler gibi fen ve mühendisik konularının okutulduğu okulları idare etmek,
 d) Bu konuda mühendis ve diğer memurların yetişmesini sağlamak,
 e) Yol ve köprülerin inşaa ve tamiri için gerekli alet, edevat ve tertibatı tedarik etmek,
 f) Yolların düzenlenmesi ve genişletilmesi için vazedilen kanun ve emirleri uygulamak,
 g) Liman ve nehirleri temizlemek,
 h) Fener ve sebiller üzerine fânus çekmek,
 ı) Bunlara benzer, kamu menfaatini ilgilendiren bina ve eserleri inşaa ve tamir etmek.

Bu madde içinde sıralanan faaliyet ve hizmetlerin çoğunluğu sosyal hayatı ilgilendiren bayındırlık işleridir. Bu durum, aynı yıllarda Ticaret Nezareti'nin, dolayısıyla Ziraat ve Ticaret Nezareti'nin bünyesinde Nafia Meclisi'nin de bulmasından kaynaklanmaktadır.

- 2- a) İyi cins at yetiştirmek,
 b) Yapılagelen çiftçilik usulünü tamamlamak,
 c) Yabancı devletlerin ziraat metodlarını ithal etmek,
 d) Çiftçilikle ilgili nümûneler hazırlamak,
 e) At yetiştirmek için ahır yapmak,
 f) Fennî tekniklerle baytar mektebelerini idare etmek,
 g) At terbiyecilerini ödüllendirmek suretiyle teşvik etmek ve bu kimselere malzeme temin etmek.
- 3- a) İşyerleri ve karantinaları idare etmek,
 b) Dahilî ticareti geliştirmek,
 c) Sanayiye desteklemek,
 d) İmar Meclisleriyle yazılı olarak istişârede bulunmak.

Bu grupta adı geçen Mecâlis-i İmariyye, ya da İmar Meclisleri, ülkede yatırım yapmak amacıyla bazı bölgelerin ekonomik potansiyel ve kaynaklarını araştırmak için 1845'de kuruldu. Önemine binaen toplantılarına padişah Abdülmecid de iştirak ederdi. Bu meclis üçer kişiden müteşekkil on komisyon hazırladı, bunun beşini Anadolu'ya, beşini de Rumeli'ye gönderdi. Ancak meclis çalışmaları sonunda projelerin gerçekleştirilebilmesi için büyük meblağlara ihtiyaç olduğu anlaşıldı. Amacını tam olarak gerçekleştirilemedi.⁴⁰

4- a) Dış ticaretin geliştirilmesi amacıyla Avrupa devletlerinde bulunan konsoloslarla yazılı istişarede bulunmak,,

b) Yabancı devletlerle imzalanmış bulunan ticaret antlaşmalarını yürütmek ve korumak.⁴¹

Tezkerenin sonunda, ticaret usulüyle ilgili olarak sıralanan hususlar ya da vazifeleri de bir beşinci madde altında sıralamak mümkündür:

5- a) Panayır ve çarşıları denetlemek ve kontrol etmek,
b) Tarifeleri belirlemek,
c) Ticarî anlaşmazlıkları çözmek,
d) Kantar, mizan ve dirhem gibi ağırlık ve uzunluk ölçülerini kontrol etmek,

e) Borsaya bağlı tüccarın toplandıkları yerleri korumak,

f) Çeşitli meclislerle görüş alışverişinde bulunmak.

Son sıralananlar ise ticaretin iki kısmını da, yani hem iç ticareti (panayır ve çarşılar gibi), hem de dış ticareti (mal ve gümrük tarifeleri gibi) ilgilendirmektedir.⁴²

D- Ticaret Nezareti'nin Nâfia Nezaretiyle Birleşmesi

1849 yılında, Ticaret Nazırı Süleyman Paşa görevinden alınarak Kaptan-ı Deryâ yapıldı. Ticaret Nezareti nazırsız kaldı. Bunun üzerine, Ticarete olan münâsebeti ve yakınlığı dolayısıyla 1848 yılında kurulan Nafia Nezâreti⁴³ ile Ticaret Nezâreti birleştirildi. Nezâretin adı Ticaret ve Umur-ı Nâfia Nezâreti olarak değiştirildi. Nazır olarak İsmail Paşa atandı.⁴⁴

40 Önsoy, age., s.42 vd.

41 BOA., IMM., No: 600, Lef:4.

42 Aynı Belge.

43 BOA., Cevdet-Nâfia, No: 175.

44 Sahnâme-i Devlet-i Ali-yi Osmânî (SDAO.), 1265/1848-49, No: 4; Türk Ziraat Tarihi..., s.92.

Ticaret ve Umûr-ı Nafia adını alan Ticaret Nezareti Tanzimat Dönemi'nin sonuna kadar gerek ziraat ve nafia nezaretleri ile müşterek olarak, gerekse müstakil olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Genel olarak, Ticaret Nezaretinin, hangi nezaretlerle ilişkisi olduğu, yıllara göre nezaretin ve nazırların adlarının neler ve kimler olduğu EK-1'de yer alan listede görülmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi ilk nazır Halil Rifat Paşadır. İlk defa Halil Rifat Paşa'nın ticaret nazırı olması kararlaştırılmış, fakat daha sonra başka isimler üzerinde durulmuştur. Bu noktada iki isim öne çıkmıştır; Vidin Muhafızı Hüseyin Paşa ve Yakup Paşa. Fakat uzun istişarelerden sonra Halil Rifat Paşa üzerinde mutabakata varılmıştır.⁴⁵ Tabloda 1255 yılının karşısında Halil Rifat Paşa yer alsa da, padişahın damadı olan paşa bu görevde uzun süre kalamamış, yerini eski serasker Mehmed Said Paşa'ya bırakmıştır. Rifat Paşa da serasker olmuştur.⁴⁶ Nazırlığın değişmesiyle beraber müsteşarlık da değişmiştir. Müsteşar Edhem Beyefendi Asâkir-i Muntazama müsteşarlığına getirilmiş, onun yerine ise Asâkir-i Muntazama müsteşarı Nafi Efendi getirilmiştir.⁴⁷ Ayrıca, aynı düzenleme çerçevesi içinde yeni memurlar tayin edilmiş; Divan-ı Hümayun hocalarından Zahir Kethüdası Veliyyüddin Bey ticaret mektupçusu, Said Efendi ticaret muhasebe mümeyyizi ve İsmet Efendi mektupçu mümeyyizi olmuşlardır.⁴⁸

III- Ticaret Nezareti'ne Bağlı Birimler

A- Ticaret Hazinesi

Ticaret Hazinesi, Ticaret Nezareti'nin gelirlerinin toplanıp giderlerinin yapıldığı yerdir. Bunu bir kasa olarak düşünmek mümkündür. Ticaret Hazinesi'nin giderlerinin büyük bir bölümünü Ticaret Nezareti'nin personel maaşları oluşturur.⁴⁹ Hazinenin gelirini ise ticarî davalardan alınan vergi ve resimler, ayrıca tüccarların ödemek zorunda oldukları harçlar gibi kalemler teşkil eder.⁵⁰

45 BOA., İrade Tasnifi Dahiliye Grubu (ID.), 1615, Lef: 1,2.

46 Takvîm-i Vekâyi Gazetesi (TV.), No: 181.

47 TV., No: 184.

48 TV., No: 182.

49 "... Hazîne-i Ticaretda beher istihdâmı lazımgelen otuz kadar hademenin ma'as ve ta'amiyeleri için mâhiye beş altı bin gurus mesârif olub hazîne-i celîleden istifâsi...". BOA., IMM., No: 596, Lef: 1.

50 "... mahkeme-i mezkûrenin tertibi hususu tüccar hakkında muh-z-i inâyet ve rü'yet olunan mesâlihün harc-î ilâm ve tahsilatının mahsûmatı gibi şeylerden hazîne-i ticarete fi'l-cümle menfaat olmagla bimimmeti teâlâ daha ziyâde dikkat olunduğu hade hem emr-i ticarete sühûlet ve hem de menfaat-i hazîneye kesret hasil olacağı derkâr olub...". BOA., IMM., No: 596, Lef:6.

Ticaret Nezâreti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Ticaret Hazinesi, 1841'de Ticaret Nezareti Gümrük Emaneti'ne nakledilince, İstanbul Mal Gümrüğü ile birleştirildi. 1841 tarihli bir fermanla, 'Ticaret Hazinesinin İstanbul Emtia Gümrüğü Emanetiyle Birleşmesi' başlığı altında yeralan açıklamayla hem birleşme, hem de birleşme sonrasında Ticaret Nazırının hazineden alageldiği erzakın kesileceği izah edilmektedir.⁵¹

Ticaret Hazinesinde bazı önemli memuriyetler bulunmaktadır. Bunlar bir anlamda Ticaret Hazinesi'nin daireleridir:

- i- Ticaret Mümeyyizliği,
- ii- Zimmetlik,
- iii- Ticaret Muhasebeciliği.

Ticaret mümeyyizi; Ticaret Hazinesi'nde bulunan memur ve katiblerin şefi durumundadır. Onların çalışmalarını organize eder. Daha sonra, Ticaret Mümeyyizliği ile Zimmetlik birleştirildi ve Ticaret Muhasebeciliği adını aldı.⁵² Bunların dışında Pazaryeri Kâtibi, Anbar Kâtibi ve Sergi Halifesi gibi memuriyetler Ticaret Hazinesi'nin diğer önemli memuriyetleridir.

Ticaret Hazinesi'nde çalışan personelin aldığı maaşlara gelince, bu husus 1841 yılı itibarıyla ve 'Ticaret Hazinesi Memurlarının Maaşları' başlığı altında düzenlenmekte ve EK-2'de toplu olarak yer almaktadır.⁵³ Adı geçen maaş tablosunda zimmet halifesi Hasan Efendi'nin maaşı 3500, mümeyyiz İsmet Efendi ve muhasebeci Said Efendilerin maaşları ise 2500 kuruştur. Hasan Efendi'nin maaşının fazlalığı kıdem farkından kaynaklanmaktadır.

B- Ticaret Müsteşarlığı

Müsteşar, nezaretlerde nâzırdan sonra gelen en yetkili kimsedir. Dolayısıyla müsteşarlık için nezaretlerin danışma organı demek mümkündür.

51 "Ticaret Hazinesinin bâ-irâde-i ihsânâde-i hazret-i mülûkâne İstanbul Emtia Gümrüğü Emanetiyle birleşmese cihetiyle sâbika ticaret naziri bulunan atüfetlü ma'rifetlü Sârim Efendi hazretlerine akdemce tâ'yin ve tahsis buyurulmuş olan gayri ez-küsd-küsûrân vesâir muharreül'l-karar erzak masetinin işbu elli yedi senesi sevdâl-i şerifinin yirmi sekizinci gününden itibaren kat' olunacağını mübeyyin mesârifat rûznâmesiyle asâkir-i mansûre yoklamasına ilmühaberlerinin tertibi ferman buyuruldu...". BOA., Cevdet-İktisat, No: 2094, Lef:1.

52 "... intihâb-i ketebe maddesi sonraya bırakılmak üzere Ticaret Mümeyyizliği ve Zimmetlik nâmıyla olan iki me'mûriyet birleştirilerek hâlâ Harbiye Rûzamançecisi olup onbeş seneden mütecâviz zahîre maslahatında bulunan ve vukûf ve ma'lûmât ve dırayet ve istikâmet-i müslim olan İzzet Efendi'nin hazîne-i sâireye tatbiken Ticaret Muhasebeciliği ünvanıyla me'muriyeti...". BOA., IMM., No: 596, Lef: 6.

53 BOA., IMM., No: 596, Lef: 4; BOA., Cevdet-İktisat, No: 1462.

Ticaret Müsteşarlığı da, Ticaret Nezareti'nin istişare organıdır. Müsteşar, Ticaret Nezareti teşkilatında nazırdan sonra ikinci adamdır. Nazır hariç, en fazla maaşı alan kişi de müsteşardır. Ticaret Müsteşarı yerine Ticaret Muavini adı da kullanılmıştır. Mesela 1841 yılında Ticaret Müsteşarlığı olarak geçmekte iken⁵⁴, 1853 yılında, Encümen-i Dâniş adlı yüksek bürokratlardan teşekkül eden Danışma Meclisi üyeleri arasında Ticaret Nezareti adına nazırın temsilcisi olarak Ticaret Muavini yer almıştır. Bu tarihte Ticaret Muavini, Ticaret Nezareti'nin bir çok biriminde görev alan Salih Efendi'dir.⁵⁵ Sözü edilen meclis daha sonra 'Menâsıb-ı Divaniyye Eshâbî' adını almıştır. 1861 yılında Menasıb-ı Divaniyye üyeleri arasında karşılaştığımız ibare bu kez Ticaret Muavini değil, önceden olduğu gibi yine Ticaret Müsteşarıdır.⁵⁶

Ticaret Müsteşarlığı görevlilerinin maaşları kural olarak Ticaret Hazinesi'nden ödenmekteydi. Ancak, gerektiği zaman, mesela Ticaret Hazinesi'nden bu maaşların tamamını ödeme imkanı olmazsa, Maliye Hazinesi'nden takviye yapılmaktaydı.⁵⁷

C- Ticaret Mektupçuluğu (Başkâtiplik)

Mektupçu kelimesi 'Mektubî' olarak da kullanılır.⁵⁸ Her nezaretin bir mektupçusu bulunurdu ve bulunduğu nezarete göre de ad alırdı. Mesela; 'Mektûbî-yi Nezâret-i Hariciye', 'Mektûbî-yi Nezâret-i Maliye' gibi. Mektupçunun görevi, nezarete ait yazıları yazmak, nezarete gelen mektuplara cevap vermektir. Bunlar içinde, mühim olanlarını bizzat kendisi yazardı. Geri kalanları mahiyetindeki katiplere yazdırır, ancak kontrol etmeden üzerlerinde işlem yapılmazdı.

Mektupçu hazine personeli arasında görünürdü. Maaşını da oradan alırdı. Mesela Veli Bey, 1841 yılında Mektubî sıfatıyla hazine personelinin içinde müsteşardan sonra gelmekte ve ondan sonra en fazla maaşı (5.000 kuruş) almaktadır.

1841 yılı sonunda Ticaret mektupçuluğu kaldırılarak yerine Başkâtiplik ihdas edildi. Mektubî Veli Beyin yerine Zimmet İsmet Efendi

54 BOA., IMM., No: 596, Lef: 6.

55 SDAO., 1269/1852-53, No: 7.

56 SDAO., 1278/1861-62, No: 16.

57 BOA., IMM., No: 596, Lef: 6.

58 Aynı Belge.

Başkâtip yapıldı.⁵⁹ Mektupçuluk ya da Başkatiplik, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 'Kalem-i Mahsus Müdürlüğü' olarak değiştirildi.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyılda başlayan kurumsallaşma hareketleri Tanzimatla birlikte hız kazanmış, hemen hemen her alanda Avrupa'daki benzerleri örnek alınarak meclisler ve nezaretler kurulmuştur. Ticaret Nezareti de, 19. yüzyılda artan ticarî faaliyetler ve ilişkilerin bir düzene sokulması, bir müessese altında toplanması amacıyla kurulmuştur. Fakat kuruluş tarihi olan 1839 yılından Tanzimat dönemi sonu olarak kabul edilen 1876 yılına kadar oldukça istikrarsız bir serencamı olmuştur. Kâh ilga edilmiş, kâh başka nezaretlerle birleştirilmiştir.

Ticaret Nezareti örneği, Tanzimat ile yeni bir boyut kazanan Osmanlı reform hareketlerinin bu dönemde yaşanan sürecin bir göstergesi olmuştur. Yani bir çok benzer örnekte olduğu gibi, ulaşılması planlanan amaçlar çoğu kere gerçekleşmemiştir. Ancak yine de bu pratiklerin, değişen Osmanlı bürokrasisinin yeniden şekillenmesinde önemli rolleri olmuştur.

59 "... hâlâ Ticaret Mektupçusu bulunan rütbe-i sâlise eshâbindan Veli Bey bendeleri fi'l-hakika erbâb-i haz ve kitâbetden ve dirâyet ve fetânet ashâbindan ise de Ticaret Nezâreti'nin ol-sûrette mektupçuya tahammülü olmayacağından hâline cesbân âhar hizmetle kayırlmak üzere yerine Mümeyyiz bulunan İsmet Efendi'nin maas-i kadîmine beş yüz gurus hizmetle baskâtip namıyla ta'yin buyurulması..." , BOA., IMM., No: 596, Lef: 1.

EKLER**EK-1****1255-1293/1839-1876 Yılları Arasında
Ticâret Nezâreti ve Ticâret Nâzırlarının İsimleri**

Yıl	Nezaretin Adı	Nazırın Adı
1255/1839-40 ¹	Ticâret Nezâreti	Halil Rif'at Paşa
1256/1840-41 ²	Ticâret Nezâreti	Mehmed Said Paşa
1257/1841-42 ³	Ticâret Nezâreti	Sârım Efendi
1260/1844-45 ⁴	Ticâret Nezâreti(?)	Hüseyin Bey
1261/1845-46 ⁵	Ticâret Nezâreti	Sârım Efendi
1262/1846-47 ⁶	Ticâret ve Zirâ'at Nezâreti	Sârım Efendi
1262/1846-47 ⁷	Ticâret ve Zirâ'at Nezâreti	Rızâ Paşa
1264/1847-48 ⁸	Ticâret ve Zirâ'at Nezâreti	Kâmil Mehmed Paşa
1264/1847-48 ⁹	Ticâret Nezâreti	Süleyman Paşa
1265/1848-49 ¹⁰	Ticâret ve Umûr-ı Nâfia Nezâr	

1 BOA., ID., No: 1615.

2 BOA., Cevdet-İktisat, No: 1827.

3 BOA., IMM., No: 597, Lef: 1,2.

4 BOA., IMM., No: 599.

5 BOA., Cevdet-İktisat, No: 1382.

6 Türk Ziraat Tarihi..., s. 92.

7 Age., Ek: 3,4 ve 5.

8 Age., aynı yer.

9 Age., aynı yer.

10 Age., aynı yer.

11 SDAO., 1266/1849-50, No: 4.

12 SDAO., 1267/1850-51, No: 5.

13 SDAO., 1268/1851-52, No: 6.

14 SDAO., 1269/1852-53, No: 7.

15 SDAO., 1270/1853-54, No: 8.

eti	İsmail Paşa	
1266/1849-50 ¹¹	Ticâret ve Umûr-ı Nâfia Nezâreti	İsmail Paşa
1267/1850-51 ¹²	Ticâret Nezâreti	İsmail Paşa
1268/1851-52 ¹³	Ticâret ve Nâfi'â Nezâreti	İzzet Paşa
1269/1852-53 ¹⁴	Ticâret Nezâreti	Kâmil Paşa
1270/1853-54 ¹⁵	Ticâret Nezâreti	Nâmık Paşa
1271/1854-55 ¹⁶	Ticâret Nezâreti	Kâmil Paşa
1272/1855-56 ¹⁷	Ticâret Nezâreti	Safvetî Paşa
1273/1856-57 ¹⁸	Ticâret Nezâreti	Safvetî Paşa
1274/1857-58 ¹⁹	Ticâret Nezâreti	İsmail Paşa
1275/1858-59 ²⁰	Ticâret Nezâreti	Ali Gâlib Paşa
1276/1859-60 ²¹	Ticâret Nezâreti	Mahmud Nedim Paşa
1277/1860-61 ²²	Ticâret Nezâreti	Edhem Paşa
1278/1861-62 ²³	Ticâret Nezâreti	Edhem Paşa
1279/1862-63 ²⁴	Ticâret Nezâreti	Safvetî Efendi
1280/1863-64 ²⁵	Ticâret Nezâreti	Edhem Paşa
1281/1864-65 ²⁶	Ticâret Nezâreti	Safvetî Paşa
1282/1865-66 ²⁷	Ticâret ve Nâfi'â Nezâreti	Edhem Paşa

16 SDAO., 1271/1854-55, No: 9.

17 SDAO., 1272/1855-56, No: 10.

18 SDAO., 1273/1856-57, No: 11.

19 SDAO., 1274/1857-58, No: 12.

20 SDAO., 1275/1858/59, No: 13.

21 SDAO., 1276/1859/60, No: 14.

22 SDAO., 1277/1860/61, No: 15.

23 SDAO., 1278/1861/62, No: 16.

24 SDAO., 1279/1862/63, No: 17.

25 SDAO., 1280/1863-64, No: 18.

26 SDAO., 1281/1864-65, No: 19.

27 SDAO., 1282/1865-66, No: 20.

28 SDAO., 1283/1866-67, No: 21.

29 SDAO., 1284/1867-68, No: 22.

30 SDAO., 1285/1868-69, No: 23.

31 SDAO., 1286/1869-70, No: 24.

32 SDAO., 1287/1870-71, No: 25.

33 SDAO., 1288/1871-72, No: 26.

1283/1866-67 ²⁸	Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti	Edhem Paşa
1284/1867-68 ²⁹	Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti	Edhem Paşa
1285/1868-69 ³⁰	Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti	Halil Paşa
1286/1869-70 ³¹	Ticâret ve Zirâ'at Nezâreti	Kabulî Paşa
1287/1870-71 ³²	Ticâret ve Zirâ'at Nezâreti	Kabulî Paşa
1288/1871-72 ³³	Ticâret ve Zirâ'at Nezâreti	Kabulî Paşa
1289/1872-73 ³⁴	Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti	Edhem Paşa
1291/1874-75 ³⁵	Ticâret Nezâreti	Kabulî Paşa
1292/1875-76 ³⁶	Ticâret Nezâreti	Mahmud Paşa
1293/1876-77 ³⁷	Ticeret ve Zira'at Nezareti	Mahmud Paşa

34 SDOA., 1289/1872-73, No: 27.

35 Türk Ziraat Tarihi..., Ekler.

36 SDOA., 1292/1875-76, No: 30.

37 SDOA., 1293/1876-77, No: 31.

EK-2
1257/1841-42 Yılı İtibariyle
Ticâret Nezâretine Bağlı Birimler ve
Ticâret Hazînesi Memurlarının Maaşları*

Adı	1 Aylık Maaşı (Kuruş)
Müşteşâr Beyefendi**	25.000
Mektûbî Veli Beyefendi	5.000
Mümeyyiz İsmet Efendi	2.500
Muhâsebe Mümeyyizi Saîd Efendi	2.500
Zimmet Halîfesi Hasan Efendi	3.500
Sergi Halîfesi İbrâhim Efendi	2.500
Anbâr-ı Amire Kâtibi Nâim Efendi	1.500
Pazar Yeri Kâtibi Ahmed Efendi	1.500
Nâsır Efendi	1.000
Rıf'at Efendi	1.000
Yesri Efendi	1.000
Niyâzi Efendi	1.000
Vâsıf Efendi	500
Ali Efendi	500
Fuzûlî Efendi	500
Eşref Efendi	500
Hâfız Sâlih Efendi	250
Tevfik Bey	250
Abdüşşükûr Efendi	350
İsmail Efendi	400
Emîn Efendi	750

* BOA., IMM., No: 596, Lef: 4,6.

** Listede müsteşar ile ilgili bilgi 1257 değil, 1256 yılı itibariyledir. BOA., Cevdet-İktisat, No: 1462.

Ahmed Efendi	750
İzzet Efendi	750
Sâlim Efendi	500
Sâlih Efendi	100
Ahmed Efendi	100
Rızâ Efendi	100
Hakkı Bey	50
Abdullah Efendi	750
Şemsi Efendi	250
Mustafa Hükmî Efendi	200
İsmail Efendi	350
Sâdık Efendi	600
Muhtar Efendi	400
Mehmed Ağa	750
Feyzi Ağa	750
Odacıyân	
Yekûn	59.780

EK-3

Ticaret Nezareti'nin Kuruluş Kararı ve Gerekçesi*

Ticâret Hazînesi Zimmet Defterlerine Deyû

Erbâb-ı vukuf ve ma'lûmât ve eshâb-ı hıref ve san'at 'ında ta'rif ve beyandan mustağnî olduğu vechile düvel-i âhârda vükelâ-yı devletten ma'dûd mahsûs ve müstakil birer ticâret nâzırı olarak bunlar kendü devletlerinin tüccâr ve esnâfına ve anların hıref ve sanâyi'lerine müte'allik her bir eşyanın dâd ü sited ve hüsn-i isti'mâline nizâmât ve ol-vechile teksîr-i mahsûlat ve tevsî'-i ticâretle millet ve memleketlerinin istihsâl âbâdâtı ve me'mûriyetine itinâ ve dikkat eyledikleri misillü sâir devletler teb'asından yine kendü memâlik ve hükûmetleri dâhilinde gerek ikâmeten ve gerek seyâhaten icrâ-yı ticâret idenlerin mesâlih-i de'âvî ve münâza'atlarını kavâid ve kavânîn-i ticâret üzere rü'yet ve fasl ve hasm iddi'âlarına mübâderet itmeğe me'mûr olmalarıyla eğerçi işbu ticâretin hâvî olduğu esnâf ve ecnâsın ekserîsi Devlet-i 'Aliyye'de dahî mevcûd ve herbiri birer gûna usûl ve nizâma merbût ise de umûr-ı nezâretleri bir sûrette yani idâre-i vâhîde tahtında olmayarak müte'addid me'murların müfevviz olduğuna ve bu cihetle tehâlûf-i idâre vukû'ıyla bazar-i ticâret lâyıkiyle kesb-i revâc ve cem'iyet idemediğine mebnî millet-i beyzâ-yı islâmîye ve re'ayâ-yı memâlik-i Saltanat-ı Seniyye yakın vakitlere kadar menâfi'-i ticâretten halvü'l-mezâk olacak derecede mütelezviz olamamış ve bundan dolayı her bir şeyde inkitâ'a vâki' olarak hıref ve sanayi' dahî ilerüleyememiş olduğundan bu maksad-ı âksânın hüsn-i husûlüne mukaddeme-i hayriye olmak ve üss-i esâsı ticâret ve sermâye-i menfa'at olan zirâ'at ve felâhatın teksîri zımında herkese ve rağbet olunmak üzere bir müddetten berû Devlet-i 'Aliyye-i ebed-müddetde cârî olan mubâya'ât-ı zehâir usûlünün külliyyen ref' ve ilgâsıyla Dersa'âdet'in idâre-i zahîresi maddesinin kalıb-ı âhârda ifrâğ olunmasına irade buyrulduğuna mebnî bu husûsun icâbı hüsn-i usûl ve nizâmı Meclis-i Umûr-ı Nâfi'a'da ve ba'de vükelâ-yı fehhâm hazeratı meyânında mütâla'a ve müzâkere olunarak karargîr olmuş ve mu'cebince bi't-tevfik-i te'âla icrâ-yı iktizâsına mübâderet itmek ve müteferri'âtı olan mevâdd-ı ticâret ve san'at düvel-i sâirede olduğu misillü sırasıyla yoluna koyub ilerületmek ve ol-vechile tevsî'-i dâire-i ticâret ve tezyîde menâfi' ve kavâid-i millîye ve mülkiye esbâbını istihsâle itinâ ve ihtimâm eylemek me'muriyet-i hayriyesiyle Devlet-i Aliyye'de dahî Ticâret Nezâreti icad ve tanzîm-i ticâret müşârun-ileyh bu def'a devletlü Mehmed Saîd Paşa hazretlerine tevcih ve tefvîz

* BOA., Cevdet-İktisat, No: 1827.

buyurulmuş ve zikrolunan Meclis-i Umûr-ı Nâfi'a meşveretgâh fevâid ve menfa'at ve tefekkürhâne-i usûl-ı ticaret olmakdan nâşi ol-dahî nezâret-i müşârun-ileyhânın maiyyetine verilmiş olmağla müşârun-ileyh hazretleri ibtidâ-i maslahatları dâr-ı Saltanat-ı Seniyye'nin hüsn-i idâre-i zehâiri maddesi ise de asl-ı usûlü me'mûriyetleri tervîc-i umûr-ı ticâret ve teksîr-i esbâb-ı zirâ'at ve felâhat olarak inşaallâhü te'âlâ sâye-i ismânipâye-i cenâb-ı cihanbânide semere-i hasenesinin cilvekâr-sâye-i husûl olmasına sarf-ı himmet ve bezl-i nakdine-i rü'yet buyuracakları derkâr olub ancak nezâret-i mezkûrenin muhît ve muhtevî olacağı mevâdd-ı mütenevvi'a ve şimdiki halde müteşettit olmasıyla bidâyet-i nizâm ile şürû'unda hepsinin birden ihâta ve icrâsı dağdağalı olacağına binâen evvelemirde işbu zahîre maddesinden maâda teb'a-i Devlet-i 'Aliyye'den Avrupa ticaretiyle me'lûf olan beratlu ehl-i islâm ve re'âyâ tüccârının umûr-ı nizâmiyelerine bundan böyle müşârun-ileyh hazretleri nezâret itmek üzere tüccâr-ı merkûme nezâret-i divân-ı hümâyûn beylikçisi bulunanların me'muriyetinden fekk ile Ticâret Nezâreti tahtına idhâl olunmak ve ol-vechile tüccâr-ı merkûme ve hidmetkârlarına şurût ve nizâmı derciyle virilmekte olan berevât ve evâmir-i âliyye ve mesâlih-i vâfi'alarına dâir verilegelen evâmir-i şerîfe ba'de-zîn nezâret-i müşârun-ileyha takrîr ve inhâsıyla tasdîr kılınmak ve bunlar ibtidâ berât-ı şerîfe aldıklarında cânib-i mîrîçün Hazîne-i Amire'ye edâ eyledikleri resm-i mîri ve Gümrük Sandığı'na virmeleri mu'tâd olan harc-ı gümrükde dahî bundan böyle Ticâret Hazînesi'ne alınmak ve teb'a-i Saltanat-ı Seniyye ile müste'minân beyninde vukû' bulan munâza'a ve mü'ârazaya mütedâir de'âvî ve mürâfa'at öteden berû Dersa'âdet Gümrüğü'nde tarafeynin ehl-i ırz ve mu'teber tüccârı hâzır olduğu halde gümrük emîni bulunanlar huzurunda rü'yet olunmakda ve bu usûl gümrükçülerin tüccârdan tahsîl-i emvâle me'mûriyetleri cihetiyle nev'ü-mâ anların zâbıtı makâmında bulunmalarında münâsebet olarak şimdiye kadar öylece câri olmakda ise de bu husûs nezâret-i müşârun-ileyh maslahatından olmak hasebiyle ba'de-zîn bu ma'kûle de'âvî ve mesâlih gümrükden kaldırılıb nezâret-i müşârun-ileyhâ tarafına havâle olunarak orada çend nefer âzâdan mürekkeb ve münâsib me'murlardan müretteb mahsûsan bir meclis-i de'avi vaz'ıyla mahkeme-i ticâret ittihâz olunmak ve gümrükçüler ve ihtisâb nâzırları dahî Nezâret-i Ticâret'e münâsebet peydâ etmiş olacaklarından me'mûr-ı tahsîli oldukları emvâli müretteb olan Hazîne-i Amire'ye tediye ve teslîm ile ticârete dâir kâffe-i umûr-ı te'adiyât vesâir husûsatta cânib-i nezârete murâca'at eylemek teb'a ve teb'a-i Devlet-i Aliyye'den olan tüccâr-ı bahriye herbir umûr ve husûslarında Tersâne-i Amire tarafına merbût iseler de bunların dahî ba'de'l-yevm gerek tersânece emr-i istihdâm ve gerek kendülerince vikâye-i nizamları maddesi Tersâne-i Amire Hazînesi'ne âid harc ve temettu'ât kemâkân oraya râci' olmak üzere nezâret-i

müşârun-ileyh idâresine naklolunarak anlara dâir liman tarafında ber-mû'ceb-i nizâm bi'l-îcâb yazılan tahrîrât ve tekâdir ol-taraftan ketb ve temhîr olunub herhalde himâyet ve siyânetlerine bakılmak husûsları nezâret-i müşârun-ileyhânın hudûd-ı dâire-i me'mûriyetlerinden olmak akdem te'sis-i nizâm mehâsin-i insicâm olunarak ba'de bunlara teferru' iden sâir mevâd ve keyfiyât ve işbu nezâretin düvel-i âharda vâkı' ve cârî olduğu vechile zîr-i idâresinde bulunan kâffe-i usûl ve nizâmatdan Saltanat-ı Seniyye'nin meslek-i meşrû'una mutâbık ve kavânin-i mülkiyesine muvâfık ve ahâli-yi memâlik-i şâhânenin hayr ve nef'ini müstelzîm görünen husûsât Meclis-i Umûr-ı Nâfi'a'da bi'l-mütâla'a arz ve istizân ve nezd-i âlide dahî tensîb ve istihsân olundukça zîr-i nezâret-i müşârun-ileyhâya zamm ve ilhâk olunması câiz olunması keyfiyâtına dâir kaleme alınmış olan lâyiha makâm-ı vâlâ-yı hazret-i sadâretpenâhîden işaretiyle hâkipâyı mekârim-pâye-i mülûkâneye lede'l-arz ve istizân lâyiha-i mezkûrede de beyân olduğu üzere keyfiyeti Divân-ı Hümâyûn kalemine kayd ile iktizâsı icrâ ve lâzım gelen mahallere ilmuhaberleri i'tâ olunması mazmûnunda mübârek hatt-ı hümâyûn şevket-makrûn cenâb-ı cihanbânî şeref-efzâ-yı sahîfe-i sudûr buyrulmuş ve mantûk-ı münîfi üzere keyfiyet kalem-i mezbûre kayd ile Maliye ve Darbhâne-i Amire hazîne-i celîlelerine ve İhtisâb ve Gümrük ve Liman Odası taraflarına başka başka ilmuhaberi verilmiş olmağla nezâret-i müşârun-ileyhâ tarafına dahî fi 8 Cemâziye'l-evvel sene 55 tarihinde Divân-i Hümâyûn kaleminden vürûd iden ilmuhaber bâlâsına muhâsebe-i ticârete kaydile zimmet ve saray defterlerine ilmuhaber virilmek fermân buyurulmağın mu'cebince kaydolunub saray defterlerine ilmuhaber virilmekle Ticâret Hazînesi zimmet defterlerine dahî işbu ilmuhaber virildi.

EK-4

Ticâret Nezâreti'nin İlgâsı Kararı *

Ma'lûm-ı âli buyurulduğu ve beyândan müstağni olduğu üzere Ticâret Nezâreti ve Ticârethâne bidâyet-i tanzîminden berû tervîc-i maslahat-ı zirâ'at ve ticâret ve celb-i hüsn-i menfa'at mutâla'atıyla birkaç dürlü sûret ve kalıba ifrağ olunmuş ise de ol-dilhâh-ı vechile nef'î meşhûd olamayub bundan böyle dahî bir hüsn-i sûret bulamayacağı tebeyyün etmiş ve belki zevâid-i mesârifâtı müstelzim görünmüş olmağla hasbe'l-vakt ve'l-hâlî hazîne-i celîlenin keyfiyet-i hâzırası ve zevâid-i mesârifâta adem-i tahmîli lede'l-mutâla'a bu misillü nef'î görülmeyen ve matlûb üzre semeresi meşhûd olamayan mevâddın terk-i evveli ve tabi'at-ı maslahata muvâfık ve asrî görünüyor şöyleki işbu Ticârethâne maslahatı ibtidâ emr-i zirâ'at ve ticâret ve âna mütefferî' umûr-ı nâfi'aya bir hüsn-i sûret virülmek için karîn-i cevaz olmuş iken matlûb üzre mutâla'a olunan sûretlerin birisi şimdiye kadar rehn-i husûl olmayub bir gûna nef'î ve semere meşhûd olamadığına ve bu sûretde bundan böyle dahî masârif-ı beyhûdeden maâda semere-i hayriyesi meşhûd olamayacağına nazaran terk ve ilgâsı tasarrufât-ı fâidesini müstelzim olacağından bu maddenin istihsâl-i hüsn-i sûreti temmül olundukda Ticâret Nezâreti ve Ticârethânenin şimdiki sûretinin takımıyla terk ve ilgâsıyla Mahkeme-i Ticâret gümrüğe naklolunub maslahatda cinsiyyet ve münâsebet cihetiyle umûr-ı ticâret dahî Gümrük Emîni sa'âdetlü beyefendi hazretlerinin uhde-i ehliyetlerine ilhâken ihâle ve gümrükde münâsib mahal tahsîsiyle haftada bir veya iki gün şehbenderleriyle Hayriye ve Avrupa Tüccarı Muhtarları ve mahkeme-i mezkûr kâtibleri gümrükde tecemmü' eyleyerek tüccar orada lâyıkıyla rü'yet ve i'lâm olunması ve bu maddeden mu'tâd olan harçları kemâkân tahsîl kılınarak bundan Ticâret Hazînesi'ne âid olan yüzde iki gurusu resm başkaca Hazîne-i Celîle-i Mâliye'ye teslim olunub mahkeme-i mezkûr kâtib ve sâir me'murlarının maaşları bu makûle hâsılatıyla tesviye kılınması ve Avrupa ve Hayriye Tüccârının rü'yet-i mesâlihalarının fi'l-âsl Beylikçi Odası'nda rü'yet olunurken mu'ahharan Ticaret Hazînesi'ne tahvîl kılınmış olduğundan ol-maslahat-ı kadîmine ircâ olursa hazîne-i celîleye âid rûsûmâta hâlel gelmek iktizâ ideceği ve Nezâret-i Ticâret'in ol-vechile ihâlesi cihetleriyle Avrupa ve Hayriye Tüccârı Nezâretine merkez orası olub bunların berât ve fermânlarından rûsûmâtı Ticâret Hazînesi zamanında olduğu vechile alınub Beylikçi Efendi vesâir âid olan başka ve Ticâret Hazînesi'ne aid olan başka tahsîl olunarak Ticâret Hazînesi'ne âid olan hâsılât hazîne-i celîleye pusulasıyla virilmesi ve poliçecilerin ruhsâtiyesi dahî kemâkân alınub hazîne-i

* BOA., IMM., No: 597, Lef: 1.

celîleye i'tâ olunması ve Ticârethâne ittihaz olunan konak telef ve harâb olmaması için hazîne-i celîleden diğeriyle fûruht olunması veyâhûd harâb olmayacak vechile mulâhazası ve umûr-ı ticârete müte'allik ve fevâid-i müstelzim mevâd çünki Ticaret Nezâreti ilhâken tevcîh kılınacağından şehbenderler vesâir iktizâ idenler ile Gümrük Emîni müşârun-ileyh ma'rifetiyle müzâkere kılınarak îcâb-ı bi't-takrîr müşârun-ileyh tarafından ifâde olunması ve kezâlik bu maddeye dâir Meclis-i Vâlâ'dan bir şeyi alub da ticâret tarafına ihâle iktizâ iderek kezâlik mîr-i müşârun-ileyhe havâle kılınması ve ol-halde Meclis-i Nâfi'anın lüzûmu kalmayacağından ilgâ ile bunda bulunan kâtibler mukaddemki me'mûr oldukları kalemlere gönderilmesi ve zahîre maddesi dahî hazînesiyle berâber kadîm-i vechile hazîne-i celîleye naklolunarak muhâsebecisi efendi ile sâir ma'iyetinde me'mûr bulunan ketebeyle rû'yet olunub fakat Zahîre Müdiri nâmıyla on iki bin guruş maaş ile münâsib biri mansıb olarak ta'yîn olunması sûretlerinde senevî hazîne-i celîlenin bin iki yüz kîse mikdârı takrîben fâidesi hâsıl olacağından bu cihetlerle hazîne-i celîle zevâid-i masârîfattan vikâye kılınmış bulunacağından bu keyfiyet Meclis-i Vâlâ'da cisbân görünerek esnâ-yı müzâkerâtda der-meyân kılınmış olmağla ol-vechile icrâ-yı iktizâsı irâde-i 'aliyyeye tevâfuk ider ise hüsn-i tesviyesi menû-ı emr-i fermân-ı âli idüğü mût-ı ilm-i sâmi buyruldukda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

EK-5

**Ticâret Nezâreti'nin Ziraat Nezâretiyle
Birleşmesi ve Yeni Nezâretin Görevleri***

İntifâ'ı 'amme ve Zirâ'at ve Ticâret Nezâreti'nin şâmil olduğu me'mûriyyât-ı mütenevvi'a ve fûrûatını mübeyyin tezkeredir.

Evvelen köprü ve kaldırımların ta'mîr ve tanzîmi ve ma'âdîn ve turbların nezâreti ve mühendisler ve sâir me'mûrîn tahsîsiyle iştigâli ve sâlifü'z-zikr köprü ve kaldırım ve kuru ve ma'âdîn fûnûn-ı tahsîline mahsûs mektebelerin idâresi ve yol ve köprülerin ta'mîr ve inşâsı maddesinden icâb iden edevât-ı lâzime ve tertîbât-ı mukteziyenin tedârîki ve bu hususda vâkı' olan masârifanın faslı ve tarîklerin intizâm ve tesviyesine dâir vaz' ve te'sîs olunan kavânîn ve evâmirin sûret-i icrâiyesi ve liman ve enhârî tathiri ve fenâr ve sebiller üzerine fânûs ve buna mukâbil sâir istifâ-yı 'ammeyi mûcib ebniye ve âsârın inşâ e ta'miri.

Sâniyen Zirâ'at Nezâreti ve hergele yetiştirilmesi ve usûl-ı felâhâtın itmâm ve ikmâli ve zirâ'at-i ecnebiyyenin memlekete idhâli ve çiftlikât nümûneleri ve at istablâtının te'sîsi ve fenn-i fûrûsiyyet ile baytar mekteblerinin idâresi ve terbiye-i feresde izhâr-ı mahâret idenlere taraf-ı nezâretten 'atiyye i'tâsıyla teşvîkleri ve erzâk tedârîki.

Sâlisen kârhâneler ve karantina idâresi ve ticâret-i dâhiliye ve sanâyi'-i mukteziyenin tervîci ve Mecâlis-i İ'mâriyye ile mükâtebe olunması.

Râbi'an ticâret-i hâriciye keyfiyeti ve düvel-i Avrupa'da bulunan şebbenderân ile mekâtibesi ve düvel-i ecnebiye ile akdolonmuş olan ticâret muâhedesinin vikâyesi husûsâtı Ticâret Nezâretine aiddir.

Zikrolunan ticaretin iki nev'i münâsebetiyle ticâret nâzırına envâ'-ı me'mûriyyât zuhûr ider meselâ panayır ve çarşuların zabt u rabtı ve ta'rife ve gerek münâza'at-ı vâkı'asının faysalı ve mecâlis-i mütenevvi'a ile mekâtibesi ve kantâr ve mîzân ve dirhem ve ölçü tahkîk ve borsaya mebnî tüccârın mahall-i ictimâ'ları himâyesi.